

KAPİTÜLASYONLAR

Erdi BATUR
(E) Vali

İlkçağ ve Ortaçağ dönemlerinde devletler birbirlerine karşılıklı olarak aynı şartlar ve anlamda ayrıcalık tanıyarak uygulana gelmiş olan kapitülasyonlar genel olarak iki biçimde; ya iki taraflı gerçek bir antlaşma niteliğinde, ya da bir imtiyaz belirleyen tek taraflı yükümlülükler olarak ortaya çıkmıştır.

Tek kelime ile “imtiyazdır.” Sözlük anlamı ile bir ülkede yabancılara verilen ayrıcalık demektir. Osmanlı İmparatorluğu’nda geçici veya sürekli olarak yabancı uyruklu kişilere tek taraflı olarak tanınmış hak ve imtiyazlar yabancıların statüsünü tespit eden sözleşme şartlarını kapsamaktadır.

Tarihte ilk önce Roma – Germen İmparatorluğu’nda görülmüştür. İmparatorluk, kendilerine bağlı prenslerin haklarına dokunulmayacaklarına dair “kapitulum” veya “kapitularya” denilen belgeler verirdi. Ama asıl kapitülasyonlar, İslam ülkelerinde yaşayan Hristiyanlara tanınan özel ayrıcalıktır.

Bir devletin, başka devlet yurttaşlarına verdiği ayrıcalık içerikli imtiyazın ilk anlamı “bir yerin teslimi için yapılan anlaşma”dır. Daha sonra “bir devletin, diğer devlet vatandaşlarına tanıdığı yargı bağımsızlığı” anlamında kullanılmış ve giderek başka ayrıcalıkların tanınmasıyla kapsam genişlemiştir.

İlkçağ ve Ortaçağ dönemlerinde devletler birbirlerine karşılıklı olarak aynı şartlar ve anlamda ayrıcalık tanıyarak uygulana gelmiş olan kapitülasyonlar genel olarak iki biçimde; ya iki taraflı gerçek bir antlaşma niteliğinde, ya da bir imtiyaz

belirleyen tek taraflı yükümlülükler olarak ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca çeşitli ülke ve devletlerde görülmüştür. İran, Mısır, Japonya, Çin, Bizans, Osmanlı Devleti gibi. Osmanlı Devleti’nin verdiği kapitülasyonların tamamına yakını tek taraflı yükümlülüklerle yapılmış olup bu imtiyazlar her padişah değişikliğinde yenilenmiştir. Başlangıçta değişik bir sosyal ve kültürel yapı içinde yaşadıkları için Batı ülkelerinden olanlara, Doğu ülkelerince verilmiş birer imtiyaz niteliğinde idi. Zamanla Batı devletlerinin Doğu ülkeleri üzerinde sömürgecilik politikaları için bir araç oldu.

OSMANLI DEVLETİ’İNDE KAPİTÜLASYONLAR

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında deniz ticaretine hakim olan Ceneviz Devleti’ne Orhan Gazi dönemi 1352 yıllarında verilen kapitülasyonla “darülharp¹” kabul edilen yabancı tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkı verildi. O tarihlerde Osmanlı Devleti’nin denizlerde bir iddiası yoktu. Ancak, Osmanlı Devleti ticaret imtiyazlarını siyasi ve diplomatik menfaatleri çerçevesinde kullanarak ittifak yapaca-

ğı devletlere vermişti. Daha sonra 1. Murat zamanında benzer antlaşma Venedik ile devam etti.

16. yüzyılda, Venedik elde ettiği ayrıcalıklarla Osmanlı dış ticaretinin büyük bölümünü yürütür olmuştu. Bu asırda Suriye ve Mısır’ın Osmanlı egemenliğine girmesiyle, “İpek yolu” Osmanlı Devleti’nin eline geçmiş, Asya-Avrupa yolu üzerinde sınırları çok genişlemiş, toprak hâkimiyet alanı çok artmış, büyümüş, güçlü bir imparatorluk olmuştu. Eskiden beri Asya-Avrupa arasında transit ticaret yolu olan “İpek yolu” Osmanlı topraklarından geçiyordu. Bu stratejik güzergâhtan yararlanmak isteyen diğer Avrupa devletleri de siyasi ve ticari çıkarlarını tüccar zihniyeti ile düşünerek antlaşma isteklerini Osmanlı Devletine bildiriyorlardı.

Osmanlı Devletinin deniz dış ticaretini yürütür hale gelen Venedikli tüccarların elde ettiği ayrıcalıkları kıskanan diğer Avrupa ülkeleri de aynı ayrıcalıkları istemeye başlamaları ile ortaya çıkan rekabet ortamından siyasi ve askeri açıdan yararlanmayı düşünen Osmanlı Devleti de bu isteklere olumlu yaklaştı.

Osmanlı Devletinin siyasi ve askeri gücünden yararlanmayı düşünen Fransa, Osmanlı dostluğundan ya-

1 Darülharp: savaş meydanı, her an harp sahası olabilecek yer.

rarlanıp ayrıcalıklar elde etmeye çok arzulu idi. 1535 yıllarında Fransa ile dostluk havası sürerken Kapitülasyon Taslağı'nı Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman tasdik etmemişti. Bu taslağa göre "eşit şartlar ve mütekelibiyet esasını" getirdiğinden kabul görülmemişti. Bunun sebebi de Osmanlı Padişah'ının tek taraflı yemini "Ahdî" ile verildiğinden kabul edilmiyordu. "Ahit", bir işi üstüne alıp söz verme, uhdesine alma anlamını taşır. Padişahın tek taraflı iradesi ve yemini üzerine verildiğinden bu şekilde adlandırılmıştır. Her padişah değişikliğinde yenilenerek sürmüş olan muahede şartlarını havi olarak kaleme alınıp, iki tarafça imza edildikten sonra tanzim edilen resmi belgeye "Ahitname" denilmiştir. 1740 yılında 1. Mahmud döneminde imtiyaz fermanları kendisinden sonra gelecek padişahlar için de geçerli olacağı hükmü konmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından verilen kapitülasyonlar başlıca şu bölümlerde toplanabilir;

1. Şahıslara tanınan haklar; Osmanlı ülkesinde yabancılara yasaklanmış bazı yerlere girmek, kendi din ve töreleri gereğince serbest hareket etme.
2. Adli yönden tanınmış haklar; Taşınmaz mallara ait olanların dışındakiler, hukuk ve ceza davalarında, davalı ve davacı aynı yabancı devlet uyruğunda iseler, davalara kendi devletlerin konsolosluğunda bakılması; taraflardan biri Osmanlı, diğeri yabancı ise davaya Osmanlı mahkemesinde bakılmakla birlikte duruşmada yabancı tarafın konsolosluğundan bir tercümanın hazır bulundurulması ve böyle bir davanın temyiz merciinin Divan-ı Hümayun olması.
3. Ekonomik imtiyazlar; Yabancıların emlak ve gümrük vergile-

rinden başka hiçbir vergi vermemesi, Osmanlı karasularında gemi işletme hakkının sadece yabancılara tanınması. Ayrıca Osmanlı'ların kendi kara sularında balıkçılık, süngercilik yapmaması, bu işlerin sadece yabancılara ait olması.

4. İdari imtiyazlar; Yabancıların Osmanlı ülkesi içerisinde, diledikleri yerde postane, okul, kilise, hastane, manastır gibi tesisleri kurmaları. Bunun yanında Osmanlı vatandaşı olan azınlıkların yabancı devletler tarafından himaye görüp en geniş ölçüde vergi muafiyetinden yararlandıklarını, söyleyebiliriz.

FRANSA'NIN KAPİTÜLASYON ELDE ETMESİ

1535 Yıllarında siyasal ve askeri bakımdan zor durumda bulunan Fransa Kralı 1. Fransuva (Francis) ya destek veren Kanuni Sultan Süleyman, kralın ayrıcalık isteğini dostlukla güçlendirmek ayrıca Avrupa siyasetinde Osmanlı ağırlığını hissettirmek yönünden uygun bulunmuş ve geniş kapsamlı nitelenen kapitülasyonu zamanın haşmetli, muhteşem devrin Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman döneminde "barış, dostluk ve ticaret antlaşması" yaparak Fransa'ya 1536 yılında yeni haklar verilmiştir.

Bu tarihlerde Alman İmparatoru Şarlken'e karşı zor durumda bulunan Fransa Kralı Fransuva'ya destek olan Kanuni Sultan Süleyman, O'nun ticaret alanındaki ayrıcalık isteğini dostluğu güçlendirmek yönünden uygun bulduğundan antlaşmayı yapmıştı.

Tüm Avrupa'yı hakimiyeti altına alma siyaseti güden Şarlken'in fikirlerine karşı çıkıp ters düşen Fransa Kralı Fransuva'yı o tarihlerde esir almış

Kapitülasyonlarda ticaret yapma hakkının yanında "tüccar hakları, gümrük vergileri, mahkeme usulleri, yol izinleri, emniyete ait hususlar" detaylı olarak belirtilerek veriliyordu.

ve kralın annesi Düşeş Dangolen, Padişah Kanuni'ye mektup yazıp, elçi göndererek yardım istemişti. Bunun üzerine Osmanlı Donanması Kaptanı Derya Barbaros Hayrettin Paşa komutasında Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Nis'e (Nice) giderek Şarlken'in Andrea Doria komutasındaki haçlı donanmasını yenilgiye uğrattı. Böylece hem Fransa'yı hem de kral Fransuva'yı kurtardı.

Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmayla büyük yararlıklar sağlayan Fransa 1569 da yapılan yeni bir antlaşma ile elde ettiği ayrıcalıkları daha da genişletmiş, o tarihe kadar Venediklilerin elinde olan üstünlüğü de ele geçirmiş oluyordu. Bu antlaşmaya göre "yargı, ticaret, yerleşme, vergi" gibi konularda önemli ayrıcalıklar tanındı. O tarihte yapılan Kıbrıs seferi öncesi geniş haklar verildi.

Kapitülasyonlarda ticaret yapma hakkının yanında "tüccar hakları, gümrük vergileri, mahkeme usulleri, yol izinleri, emniyete ait hususlar" detaylı olarak belirtilerek veriliyordu. Bu haklar verildiği tarihlerde Osmanlı Devleti en güçlü olduğu döneme rastlamasına rağmen karşı taraf ülkeler, tüccar zihniyeti ile hareket ediyordu.

1536 yılında yapılan ittifak antlaşması ve daha sonra yapılan 1569

19. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan kapitülasyonların tutsağı olmuş, ülke her türlü Avrupa malının satıldığı pazar durumuna gelmişti.

yılındaki antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına verilmiş ticari, adli ve birçok hak ile imtiyazları içine alan kapitülasyondur. Bundan sonra Avrupa devletlerine verilen imtiyazlar kapitülasyon özelliğindedir.

Bu hakları elde eden Fransız tüccarları Osmanlı ülkesinde, bir Osmanlı'nın ödediği kadar resim ve harç ödeyecekti, ayrıca yargı, ticaret, yerleşme gibi konularda ayrıcalıklar tanınıyordu. Osmanlı karasularında 1000 adet üzerinde Fransız bayraklı gemi dolaşır hale gelmiş ve bu hal Fransa dış ticaretinin yaklaşık yarısını oluşturan bir etkinlik olmuştu. Ayrıca İngiltere ve Venedik dışında Avrupa ülkelerinin gemileri de Fransız bayrağı altında ticaret yapmaları sonucu itibar ve siyasi kuvveti de artmış oluyordu.

Bu ayrıcalıkların Fransa'ya verilmesi, diğer Avrupa ülkelerinin de yararlanmak isteklerini arttırdı. Katolik dünyasına ve Papa ambargosuna karşı ittifak sağlamak için Protestan olan İngiltere 1581 yılında, daha sonra 1612 yılında Felemenk'e (Hollanda) haklar verildi. Osmanlı Devleti zayıfladıkça kapitülasyon verilen devletler çoğaldı.

17. yüzyılda İngiltere giderek üstünlük kazanmaya başladı. Bu durum yüz yıl boyunca Fransa ile İngiltere arasında zaman zaman sertleşen bir

mücadeleye yol açtı. Osmanlı Devleti ise 17. yüzyılda içine düştüğü ekonomik bunalım, askeri yenilgiler ve bunun getirdiği siyasal güçlükler yüzünden kapitülasyonları bir dış siyaset aracı olarak kullanmaya çalıştı. Fransa'ya ve İngiltere'ye verilen yeni ayrıcalıklar, kolaylıklar tanımak biçiminde sürdürülen bu siyaset Osmanlı Devleti'ne bazı geçici yararlar sağladı ise de uzun vadede asıl kazançlı çıkan taraf, giderek Osmanlı Devletinin bütün iç ve dış ticaretini denetimleri altına almaya başlayan Avrupa ülkeleri oldu. 18. yüzyılda bunlara 1718 Pasarofça Antlaşması ile Avusturya ve daha sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Rusya katıldı.

19. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan kapitülasyonların tutsağı olmuş, ülke her türlü Avrupa malının satıldığı pazar durumuna gelmişti. Bunun sonucu ucuz Avrupa malları ile rekabet edemeyen yerli küçük üretim çökmüştü. Ayrıca yerli azınlık Avrupa devletlerinin koruması altına sığınarak ekonomik ayrıcalıkları sonuna kadar kullanarak, hukuksal bakımdan dokunulmazlık elde etmişlerdi. Yabancılar mülk edinme hakkı tanınırken tarım ve sanayi araçları da doğrudan denetlenir hale gelmiş, Osmanlı tam bir sömürge durumuna düşmüştü.

TİCARET VE SANAYİDE DEĞİŞİM

Dünya artık değişmişti. Doğu-Batı ülkeleri arasında karayolu ticareti yönünden Osmanlı coğrafyası elverişli idi ama yeniçağ başlarında keşif ve icatlar sonucu güney Afrika deniz yolunun keşfi ile deniz ticareti önem kazanınca Osmanlı lehinde olan ihracat farkı azalmaya yüz tuttu. Kervanla yapılan ticaret önemini kaybetti.

Bu yıllarda Avrupa buhar kuvvetinin makineye tatbik edilmesiyle ekonomik hayatta büyük dönüşüm geçirdi. Küçük sermaye yerine büyük sermaye "kapitalizm"e geçti. Bu sanayi devrimi ekonomik nizamın değişmesine sebep oldu. Bu hal mal değişim muvazenesini bozdu.

Osmanlı Devletinin kendisini kurtarması için çıkar yol; dışarıdan gelen eşyadan yüksek gümrük alması ile yerli endüstrisini çağın metot ve tekniği ile modern hale getirmektir. Fakat bu mümkün olamıyordu. Çünkü 16. yüzyıldan beri Avrupa devletlerine tanınan kapitülasyon imtiyazları buna imkân tanımıyordu. Devlet gümrük muafiyetlerini kaldırmayı da başaramadı. Bu olmayınca memleket mallarını yabancılar karşı hiçbir koruma barajı kurulamadı.

Diğer yandan düşük gümrük resmi ile yabancı mallar tedavül edilirken, ülkenin yerli malları bir şehirden diğerine geçerken giriş ve çıkış ismi altında türlü isimlerde resimler alınıyordu. Bu durum yerli malın, yabancı mal ile rekabetini imkânsız kılıyordu. Devlet, islahat yapabilecek ihtisas adamına da sahip değildi.

KAPİTÜLASYONLARIN ETKİSİ VE ZARARLARI

Harplerin ve daha sonra Fransız ihtilali'nin milliyetçilik etkileri ve arkasından gelen isyanlar karşısında bir savunma politikası gütmeye çalışan Osmanlı Devleti, varlığını korumak için Avrupa'nın ileri usul ve kurumlarını örnek almak suretiyle islahat yapmak zorunda kalmıştır.

Zengin servet kaynaklarına sahip Osmanlı İmparatorluğu bu hususta ciddi bir şey yapamadı. Devlete ait arazileri işletip değerlendiremedi. Madenlerden istenilen gelir sağlanamadı. Vergi toplamada iltizam usulü devlete değil mültezimlere yarıyordu. Vergi sistemi bozuk olup

bir nev'i soygunculuktu. Rüşvet, irtikap², iltimas, kayırmacılık artmış, amme menfaatine değil kendi menfaatine çalışıyordu. İslahat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik istilasının prensiplerini ihtiva eder bir beyanname olmuştu.

Kuvvetli ekonomi meydana getirmek için bütün maddi imkânlar mevcuttu. Bu imkanları kullanmak için koca İmparatorluğun her şeyden önce kendi gücüne güvenmesi icap ediyordu. Fakat Avrupa ülkeleri her konuda müdahaleci olduğundan bu zincirleri kırıp, engelleri aşarak devlet eliyle bir endüstri kurmaya imkan ve ihtimal yoktu. Menfaatine uygun bir ekonomi politika takip edemez hale gelmişti.

Güçlü Devlet durumunda iken kendi iradesiyle vermiş olduğu imtiyazlar şimdi karşısına engel olarak çıkıyordu. Engelleri kırıp, aşır, kaldırıp yok edemediğinden ziraat ve küçük sanayi işleri ile uğraşmaya devam etti.

MİLLİYETÇİLİK

1789 Fransız devrimi ile ilan edilen "insan hakları beyanamesi" azınlıklarda milliyetçilik ve istiklal duyguları uyandırdı. Siyasi maksatla yapılan dış kaynaklı propagandalar ile Hristiyan halka bu fikirler aşılanmış oldu. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun esasları, insan hakları prensiplerine uygun düştüğü ve bunların İslahat Fermanı ile uygulanması ilan edilmişti. Bu iki belgede öngörülen yenilikler derde deva olamamış, idareden memnun olmayan halk (tebaa) Devletin başına gâileler çıkarmaya ve bilhassa Hristiyan halkın Devlete bağlılıkları çözülmeye başlamıştı

1869-70 Fransa-Prusya harbinden sonra Alman birliğinin kurulması, İtalya milli birliği tamamlanması milliyet fikirlerinin bir zaferi idi.

23 Aralık 1876 yılında ilan edilen birinci Meşrutiyet'in bir gayesi milliyet hareketleri ile çözüme ve dağılmayı önlemek, kısacası Osmanlı'yı kurtarmaktı. Fakat Avrupa devletlerinin bitmeyen müdahaleleri, Rusların sözde zülüm gören Hristiyanları kurtarmak için savaş açmaları, Balkanlar'da Müslümanlara giriştikleri cinayetler Osmanlı şuurunu için büyük bir darbe oluyor, isyan ve benzeri gâileler Devleti çok uğraştırıyordu.

İLK BORÇLANMA

Devletin bir türlü düzene konulamayan mali durumu 1854'te başlayan Osmanlı-Rus Kırım harbi ile büsbütün kötüleşti. Harp ihtiyaçları için olağanüstü bir bütçeye ihtiyaç vardı. Yeni gelir kaynakları aramaya durum elverişli değildi. İstikraza başvurulması artık bir zaruretti.

İngiltere ve Fransa ile Rusya'ya karşı bir ittifak imzalanmıştı. Bu iki devlet Osmanlı'nın savaş gücünün arttırılmasında mutabık kaldıklarından, Bab-ı Ali'nin borç para alma teşebbüsünü destekleme kararı verdiler. Mukavele 24 Ağustos 1854'te Londra'da Palmer, Paris'te Goldschmid müesseseleriyle aktedildi. Buna göre Devlet üç milyon İngiliz lirası alacaktı. Osmanlı Hükümeti bu borçlanmaya karşılık olarak Mısır hazinesinden almakta olduğu paradan teminat gösterdi.

İlk borçlanma Kırım Savaşı sona ermeden önce eridi. Her ne pahasına olursa olsun harbe devam etmek bir zaruretti. Önceleri yapıldığı gibi müsadere usulüne veya örfi vergilere başvurmak suretiyle para tedarikine imkan yoktu. Yeni bir istikraz yapmak tek çıkar yoldu. Bu sefer Roçild kurumundan ikinci bir istikraz yapıldı. Tedarik edilecek 5 milyon İngiliz lirası istikraza karşılık, Mısır vergisinden arta kalan ile Suriye ve İzmir gümrük varidatı karşılık gösterilmişti. 1854-

İlk borçlanma Kırım Savaşı sona ermeden önce eridi.

1874 yılları arasında 15 defa dış borç alındı. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sırasında ve takip eden yıllarda dış borç alınması devam etti.

Padişahın tasarrufa dair verdiği emirler yerine gelmiyordu. Yüzlük altın yüz altmışa çıkmış hayat pahalılığı sebebiyle halk vükelaya³ hatta padişaha söyleniyordu. Bu durum karşısında en kolay çare, borç para tedariki görüldüğünden istikraza gidiliyordu.

Alınan borç paralar devlete gelir getirecek kaynaklara sarf edilmemişti. Devlet adamları maliyeyi islah edecek kifayette bulunmuyordu. Maliyeyi düzelterek uzman maliyeci yoktu. İslahat Fermanı ile Avrupa'ya karşı, hakka ve adalete dayanan devlet maliyesi kurulacağı taahhüt edildiği için keyfi mali tedbirlerle hazine geliri arttırmaya imkân kalmamıştı. Devlette israf devam ediyordu.

MEŞRUTİYET

İkinci Abdülhamit döneminde; büyük eyaletlerin İmparatorluktan ayrılması, transit ticaretin önemini kaybetmesi, yabancı sermayenin yıkıcılığı, devletin ekonomi siyasetinin önemini kavrayamaması, ekonomik kalkınma için gerekli teşkilatın kurulmaması, üstelik halkın kötümserliği gibi sebeplerle Devlet idaresi zora düşüyordu.

Kültür yönünden düşük, kölelikten yetişmiş insanların bulunduğu saraydan, ekonominin düzeltilmesi beklenemezdi. Yabancı devletlerin

2 İrtikap: kötü bir iş, yalan, rüşvet alma.

3 Vükela : nazır, bakan

Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanından sonra kapitülasyonları kaldırmaya çalıştıysa da, içinde bulunduğu ağır koşullar yüzünden başaramadı.

baskı ve tehditleri tarihi imtiyazları korumak, yenilerini koparıp sömürmek için devam etmekteydi. Birinci meşrutiyet ile istibdat idaresi imparatorluğun çözülüp dağılmasını durdurmak maksadıyla kurulmuştu. Ama ikisi de maksada ulaşamadı.

KAPİTÜLASYONLARI KALDIRMA TEŞEBBÜSLERİ

Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanından sonra kapitülasyonları kaldırmaya çalıştıysa da, içinde bulunduğu ağır koşullar yüzünden başaramadı. Kapitülasyonlardan kurtulmak için ilk kez 1856 Paris Konferansı sırasında bir girişimde bulunuldu. Ama Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü bilen Avrupa devletleri bu isteği geri çevirdiler. Tarihte 93 harbi diye anılan 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra borçlanmalar devam etti.

Kapitülasyonlardan kurtulma yolunda ikinci adım 1908'de 2'inci Meşrutiyet ilanından sonra başa geçen İttihat ve Terakki yönetimi tarafından atıldı. 1914'te 1'inci Dünya Savaşı başında İngiltere, Fransa ve Rusya'ya cephe alan İttihat ve Terakki yönetimi, savaş öncesi uzlaşma devletleri arasında çıkan gerginlik ortamından yararlanarak 1 Ekim 1914'te kapitülasyonları kaldırdığını yabancı devlet elçilerine birer nota ile bildirdi. Kapitülasyonların kaldırılması yabancı devletleri bir oldu-bitti karşısında bırakmıştı. Olay

hepsinin çıkarlarını bozmakta ve yüz yıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nda izledikleri sömürü siyasetlerine son vermekte idi.

Ama, savaş yenilgi ile bitince kapitülasyonlar bütün ağırlığı ile geri geldi. Hatta Sevr Antlaşması ile bir hukuki belgeye bağladılar.

LOZAN GÖRÜŞMELERİ

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde "Adli ve İktisadi Kapitülasyonlar, Azınlıklar ile Mali konular" üzerinde çok uzun görüşmeler sürmüştür. Fransız ve İtalya'nın kapitülasyon ve ekonomik konularda direnme istekleri, Lozan görüşmelerinin kesilmesine sebep olmuştur.

21 Şubat 1923'teki gizli oturumda Lozan'dan Ankara'ya dönmüş olan Delegasyon Başkanı ve Hariciye Vekili İsmet Paşa "konferansın bütün aşamaları ve kesilme nedenleri hakkında" geniş bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın ardından Başbakan Rauf Bey Vekiller Heyeti ile görüşmüş, "Hükümetin görüş ve düşüncelerini TBMM'ne arz edileceğini, Yüce Meclisin istek ve beklentisine göre karar verileceğini" beyan etmiştir.

TBMM'de 6-7 gün devam eden görüşmelerde kürsüye gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa "Yüce Mecliste devam eden görüşmelerde, konu üzerinde birçok arkadaş söz alarak görüşlerini açıkladılar, konunun iyi ve kötü her yönü ile açıklığa kavuşturuldu" ifade ettikten sonra Lozan Konferansı'nın bütün aşamalarını anlatmıştır.

Yeterlik önergesinin kabulünden sonra "Misak-ı Milli esasları dairesinde hayat hakkımızı ve tam bağımsızlığımızı sağlayacak onurlu bir barışa gidilmesine" dair önerge verilmesinden sonra Meclis; ".....İdari, siyasi ve mali konularda millet ve memleketin haklarını, bağımsızlığını

tam ve güvenli olarak elde etmek ve düşmandan kurtarılan bölgelerin kesinlikle boşaltma koşulu içermesinin uygun olacağını, Temsilciler Kurulunun kendisine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmesi itibarıyla çalışmalarına devam etmeleri, barışın bir an önce gerçekleşmesi için çalışmakla beraber, gerektiğinde savaş için de gerekli önlemlerin alması Vekiller Heyeti'nin görevi olduğunu" belirten TBMM kararı alındıktan sonra Türk Delegasyonu Lozan'a giderek görüşmeler 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması taraflar arasında imza edilmiştir. Lozan Antlaşması Meclis tarafından 23 Ağustos 1923'te onanmıştır.

Yeni Türk Devleti imzaladığı Lozan Antlaşması ile; Adli, Siyasi, İktisadi ve bütün Kapitülasyonlardan kurtulmuş oldu.

KABOTAJ

Kıyı boyu deniz ulaştırmasını ifade eder.

Üç tarafı denizle çevrili ülkemizde kendi limanlarımız arasında, kendi gemilerimizin ulaştırma ve ticaret hakkını kullanmasıdır. Osmanlı Devleti kendi denizlerinde gemi çalıştırma ve ticaret hakkını geniş ölçüde yabancılar tanıdı.

Uzak yol deniz seferinin karşısı olarak, kıyıları boyunca, özellikle bir devletin kendi limanları arasında gemi işletmesi, deniz seferleri yapması, iç ticaretin gelişimindeki önemi açısından devletler, yabancı gemi ve yabancı uyruklu kişilere kabotaj yasağı koyarlar. 1921 Barcelona ve 1944 Chicago Anlaşmasına göre kabotaj yasağı Devletler Hukukuna uygundur.

Türkiye 1 Temmuz 1926 tarih ve 815 sayılı yasayla kabotaj haklarını düzenledi. Bu yasaya göre, Türkiye

kıyıların bir noktasından diğerine yük ve yolcu taşımak ve kıyılarda, limanlarda ve limanlar arasında her türlü liman hizmeti yapma hakkı Türk Bayrağı taşıyan gemilere tanındı. Böylece deniz seyrüsefer hakkı (kabotaj) Türklere verildi.

Bu yasanın kabulünden sonra her yıl 1 Temmuz günü liman şehirlerinde Kabotaj (Denizcilik) Bayramı kutlamaları yapılmaktadır.

MONTRÖ (MONTREUX) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Lozan Antlaşması ile iki boğazda kıyıları askerden arındırılmış ve geçişleri düzenlemek amacıyla, içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcisi de yer aldığı bir komisyon oluşturulmuştu. Boğazların güvenliği ise "Cemiyeti Akvam" tarafından sağlanacaktı.

1. Dünya Savaşı ertesinin siyasi sorunları, özellikle Almanya ve İtalya'nın Cemiyeti Akvam kararlarına uymayan saldırgan politika izlemeye başlamaları, Lozan'ın boğazlarla ilgili koşullarının uygulanmasını güçleştirmiş ve değiştirilmesi zorunlu hale gelmişti. Türkiye'nin çağrısı üzerine Lozan Konferansına katılan devletler ile İsviçre'nin Montrö şehrinde; İngiltere, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan devletleri temsilcileri ile 11 Nisan 1936'da toplandı ve Montrö Sözleşmesi imzalandı. İtalya 1938'de imzaladı.

Buna göre Lozan Antlaşmasıyla oluşturulan Boğazlar Komisyonu kaldırıldı. Boğazların yönetim ve güvenliği Türkiye'ye bırakıldı. Savaş gemilerinin geçişleri bazı koşullara bağlandı ve savaş durumundaki devletlerin gemi geçişleri yasaklandı.

Montrö Sözleşmesi, Boğazlardan geçişte sahil olmayan devletlere birçok kısıtlamalar getirmek suretiyle Türkiye'nin güvenliğini sağlamış

oluyordu. Sözleşmeye göre, savaş halinde Türkiye tarafsız ise muharip devletlerin gemileri Boğazlardan geçemez; Türkiye muharip ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini istediği gibi düzenler yetkisi elde etmiş oluyordu. Barış zamanında ise ülkelerin büyük savaş gemilerine, uçak gemilerine ve denizaltılarına Boğazlar ile Karadeniz kapatılmıştı. Askeri uçakların Boğazlardan geçmesi yasaklandı. Boğaz geçişlerinde sağlık kontrolü, fenerler, şamandıra ve kurtarma hizmeti için vergi ve harç alınacaktı.

Boğazlar Komisyonu'nu kaldırarak, Boğazların yönetimini Türkiye'ye veren, Boğazlara Türk askerinin girmesini ve kontrol etmesini sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi tam anlamıyla Türk egemenliğini sağlamış olduğundan böylece kapitülasyonların son halkasından da kurtulmuş olunuyordu.

GENEL DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devlet yönetiminde Padişah'ın iradesi ile verilmeye başlayan kapitülasyon imtiyazları uzun vadede Devlet'in aleyhine kullanılmış, imtiyaz elde eden yabancı devletler, imtiyaz haklarını aldıkça yenisini istemiştir. Bitmeyen istekleri ile devlet yönetimine müdahale hareketleri artmış ve Devletin başına devamlı gaileler çıkarmıştır. Kısacası, irade ile verilmiş ayrıcalıklar, müdahaleci davranışlar yaratıp toplum ve devlet düzenini bozmuştur.

Fransız hükümeti tarafından Osmanlı dostluğunu tekrar kurmak için görevlendirilen Aubert de Bayet⁴ adında general elçi "Fransa'nın Osmanlılardan gördüğü iyiliklere karşılık gösterdiği anlayışsızlığı" belirtirken konuşmasında dikkati çeken şu sözleri söylemiştir.

Osmanlı Devlet yönetiminde Padişah'ın iradesi ile verilmeye başlayan kapitülasyon imtiyazları uzun vadede Devlet'in aleyhine kullanılmış, imtiyaz elde eden yabancı devletler, imtiyaz haklarını aldıkça yenisini istemiştir.

"Türkler bizim en tabii, en eski, en bağlı ve en gerekli dostlarımızdır. Onlardan ancak dürüstlük ve yakınlık gördüğümüz halde ilgisizlik ve nankörlükle karşılık göstermekten başka bir şey yapmadık. Onların ve bizim bulunduğumuz durumlar ölçülü ve açık bir dostluğu gerektiriyordu. Türkler bizimle anlaşmak için önyak oldukları halde aldırmadık. Bizim ticaretimiz için önemli imtiyazlar, elverişli kapitülasyonlar verdiler..." sözleri konuya açıklık getirmesi yönünden ne kadar manidardır.

İmtiyaz elde eden Avrupa devletleri yukarıdaki görüş doğrultusunda hep hareket ettiler. 16. yüzyılda başlayan düzensizlik, Osmanlı aydınlarında bunun sebebini araştırıp, önleyici tedbirleri koymak yönünden bir endişe yaratmamıştır. Osmanlı aydınları (alimler) Avrupa devletlerinin ilerleyişinde Rönesans ve Reform hareketlerinin oynadığı rolü göremedikleri gibi, İmparatorluğun gerilemesinde, kurumların bozulma sebeplerini de düşünmediler. İlime dayalı müspet bir düşünce ile olayları inceleyecek yerde, yanlış tefsirlerle, devletin gerilemesini an-

4 Ord.Prof. E. Ziya Karal Osmanlı Tarihi cilt.1 sh.25

Ulusal kimliğimizi ve Milli Misak'a dayalı, ülke bütünlüğümüzü sağlayan bu uluslararası siyasi belgeyi kenarından köşesinden kırmak isteyen sinsi olanları hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.

latmaya yoluna gittiler. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme olayı anlaşılammış ve düzensizliği ortadan kaldırmak yolunda sözlü yahut yazılı hiçbir fikri akım yaratılmamıştır.

Ulema, Batılıların kâfir olduklarını ileri sürüp medeniyet ve yenilik hareketlerine değer vermeyip İmparatorluğun İslam kamuoyunu Batılı olan her şeye düşman yapmıştı. Böyle bir ortamda halkın aydın kesiminden ıslahat yapma fikri çıkmamıştır. Sonradan yapılan ıslahat hareketleri klasik olmuş, yukarıdan aşağıya yapılan yenilik hareketleri köklü ve devamlı olmadığından istenilen sonuç alınamamıştır.

1. Dünya Savaşı bitmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal varlığına son vermek ve topraklarını paylaşmak amacı ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya kurtlar sofrasında yer alarak kendi aralarında koparcakları toprakların görüşmelerini yapıyorlardı.

Savaş sona erince müttefikler ile birlikte yenik düşen Osmanlı Devleti, ateşkes antlaşmasına davet edilerek Ege Denizi Limni Adası Mondros Limanı'nda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandı ve hemen uygulamaya konuldu.

Mondros hükümlerine dayanarak, Vatan'ın dört bir yanı düşman kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, orduları dağıtılmış, tersane, demiryolları ve limanlarına el konulmuş, tüm kaynakları elinden alınmış ve 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasına izin verilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ve tarih sahnesinden silinmesi 10 Ağustos 1920 tarihi Sevr Antlaşması ile resmen gerçekleştirilmek istenmiş, üç kıtaya yayılan toprakları, Dünya savaşını kazanan devletler tarafından işgal ve taksimi öngörülmüş, sadece toprakların bölüşümü ile yetinilmemiş; Devletin siyasal, ekonomik, mali, askeri ve yargısal bağımsızlığı da ortadan kaldırılmış, ikinci Viyana yenilgisinden başlayan geri çekilme ve kazanımların kaybı süreci böylece başlamıştır.

433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması ne Osmanlı Meclis-i Meb'usani ne de TBMM tarafından onaylanmamıştır. Uygulama alanına girmeden İbret Belgesi olarak tarih sayfalarında yer almıştır.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Anadolu ve Trakya yeniden Türk varlığının yurdu yapan ve sınırları Kurtuluş Savaşı ile çizilen Vatanımızın ve bağımsız Devletimizin ulusal ve uluslararası tapusudur.

Lozan Antlaşması'nda hak edipte elde edemediğimiz bir iki konu askıda kalmıştır. Bunlar Musul, Batı Trakya ve 12 adalar gibi Ulusumuzun çıkarları yönünden çözüme kavuşabilecek zorlu konulardır.

O günün şartları içinde çözülemeyen ve askıda bırakılan sorunlardan Hatay'da, Boğazlar ve Kuzey Kıbrıs'ta olduğu gibi bir gün mutlaka çözülebileceğine inanmaktayız. Çünkü T.C. Devleti'nin devamlılığı ve güvenliği buna bağlıdır. Avrupa Bir-

liğine girmek uğruna Lozan değerlerinden ve diğer ulusal konularda ödünler verilmesi asla doğru olmaz. Sonra bu ödünlerin sonu gelmez.

Lozan; büyük bir ulusu tarih sahnesinden silmek isteyen bir zihniyeti, Batı emperyalizmini yani Haç'lıyı simgeleyen Mondros ve Sevr gibi belgeleri yırtıp atan, bağımsızlık aşkı ile yeniden yaşam hakkı elde edilmiş uluslararası bir Onur Belgesi'nin adıdır.

Ulusal kimliğimizi ve Milli Misak'a dayalı, ülke bütünlüğümüzü sağlayan bu uluslararası siyasi belgeyi kenarından köşesinden kırmak isteyen sinsi olanları hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir. Onun için ulusal konularda ödün verilmesi asla doğru olmaz.

Lozan Antlaşması; bize özgür Vatan'da özgür bir Ulus'un varlığını ve sonsuza dek var olacağını kanıtlayan ve sağlayan belge olarak Okullarda, Üniversitelerde, yeni kuşaklara tarih bilincini aşlamak ve ulusal hedefleri zihinlere yerleştirmek ve bunun yanında Ulusal Kurtuluş Mücadelesini ve Atatürk İnkıplarını unutturmaya çalışan, hafife alan, çağdışı girişimleri boşa çıkarılması görevini Atatürk Türk Gençlerine hitabındaki sözleriyle belirtmiştir.

Yeni kuşaklar bu tarihi şuur içinde yetiştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ord.Prof. Enver Ziya Karal-Büyük Osmanlı Tarihi

Temel Britanica Cilt 10 sh14

Genel Kültür Ansiklopedisi Cilt 2 Sh 1093

Okul Kültür Ansiklopedisi Cilt 3 Sh 545

İbrahim Sadi Öztürk- Ulusal Lozan Tapusu